

АЛЬОНА ЖАРИК

У ТІНІ ІСТОРІЇ (НЕВІДОМЕ ЛИСТУВАННЯ ПЕТРА СОКАЛЬСЬКОГО)

Згадаємо крилатий вислів: хто володіє історією та інформацією, той володіє світом. Сьогодні ці слова мають особливо актуальне значення, адже в ХХІ столітті ми по-новому осмислюємо події минулого, глибше вивчаємо діяльність видатних особистостей, переглядаємо вже відомі сторінки історії, і піднімаємо на поверхню нові. Одна з таких маловідомих сторінок пов'язана з яскравою та непересічною постаттю Петра Петровича Сокальського – музичного діяча ХІХ століття. Це прізвище спливає в уяві завдяки діяльності його братів та племінника Володимира Сокальського – харківського композитора та громадського діяча, відомого як автор Симфонії *соль міно́р*, тоді як сам Петро Сокальський до певного часу залишався в тіні історії.

Зацікавленість постаттю Петра Сокальського спостерігаємо лише у 60–80-х роках ХХ століття. Першою розпочавши збирати, вивчати та досліджувати його архіви, музикознавець Т. Карішева опублікувала єдину монографію, присвячену творчості митця¹.

За масштабами діяльності П. Сокальський, мабуть, не має аналогів в історії українського мистецтва. Його погляди, зацікавлення та праці мали дуже широкий діапазон, що підтверджується в одному з листів двадцятирічного П. Сокальського: «<...> Я дуже люблю музику і вдало пишу її <...> Люблю політичні науки: політичну економіку, статистику, право, також природничі науки – фізику, хімію – і зайнятись одним чим-небудь, кинувши все інше, здається мені надто одностороннім»². Красномовним підтвердженням слів митця є і його різнобічна діяльність: талановитий ком-

¹ Карышева Т. П. П. Сокальский. Жизнь и творчество / Т. Карышева. – М. : Сов. композитор, 1984. – 200 с.

² Цит. за книгою Т. Карішевої: там само, с. 54.

позитор, один із перших в історії української музики автор опери за сюжетом М. Гоголя, театрознавець та музикознавець, письменник, учений-фольклорист, автор першої наукової розвідки з музичної психології, музичний рецензент, магістр із хімії, автор статей із сільського господарства й економічних питань, журналіст і блискучий дипломат. Його життєвий шлях пов'язаний із Харковом, Одесою, Петербургом, Москвою та Нью-Йорком. Митець бував він і на Балканах та у Туреччині. Спільно зі своїми братами Петро Сокальський розпочинав друкарську справу на півдні України. Відомо також, що саме йому Одеса має завдячувати організацією постійних концертів і музичних товариств, а також із професійної музичної освіти.

Життя П. Сокальського припало, за визначенням М. Грушевського, на добу «українського відродження». Фактично, для нашої нації це був етап становлення, на ґрунті якого згодом з'явилися класичні зразки українського мистецтва. У цей час в Україні відкрився один із перших вищих навчальних закладів – Харківський університет, у якому викладали такі непересічні особистості, як Й. Гете, П. Лаплас, Й. Фіхте, Й. Шад та багато інших учених, що гарантувало студентам високий рівень освіти (зазначимо, що тут працював і батько П. П. Сокальського). З 14 років юнак починає відвідувати лекції з технічної хімії в цьому закладі як вільний слухач, оскільки за віком не може бути зарахований до вищого навчального закладу, а через шість років він захищає кандидатську дисертацію з хімії.

Водночас Петро захоплюється й музикою. Першими вчителями для нього та братів були бабуся і дідусь. Згодом, після закінчення університету, задля розвитку музичних здібностей П. Сокальський їде до Росії. У Санкт-Петербурзі він знайомиться з передовими діячами культури того часу: О. Даргомижським, А. Рубінштейном, В. Серовим, Ц. Кюї, А. Фамінциним, М. Балакіревим, В. Бесселем, Н. Бороздіним, А. Данилевським, М. Зарембою. У Москві П. Сокальський випробовує себе як музичний критик.

За життя митець був особливо шанованим. Одним із яскравих підтверджень цього факту можна вважати не тільки численні некрологи російських та українських видань на смерть П. Сокальського, а й розповсюдження вже у ХХ столітті (1913 рік) листівок із зображенням портрета митця¹. Протягом ХХ століття українські музикознавці кілька разів звертаються до творчої особистості П. Сокальського. Найбільш ґрунтовною та інформативною на сьогодні є монографія Т. Карішевої «Петр Сокальский»². Автор зазначає дані про життя і творчість митця, аналізує найбільш значні його твори, стисло інформує про деякі наукові праці П. Сокальського. Важливою публікацією критико-публіцистичного доробку є збірник статей П. Сокальського. Упорядник цього збірника Р. Кулик розглянула основні питання, які цікавили П. Сокальського як музичного критика, вказала ті, які були опубліковані за життя композитора. У ХХ столітті творчість П. Сокальського теж привертає увагу науковців. Нещодавно з'явилась нова монографія про трактовку сюжетів М. Гоголя в українських операх. Ідеться про працю О. Ізваріної «М. Гоголь і українська опера», у якій розкрито особливості трактовки «Різдвяної ночі» М. Лисенка та «Майської ночі» П. Сокальського. Однак у згаданих наукових роботах безумовно неможливо охопити весь спектр питань щодо життя, творчості та діяльності митця. Практично не дослідженим лишається розпорошений по різних містах і країнах архів композитора, у якому налічується близько 3000 одиниць зберігання.

Мета статті – визначити основні положення епістолярної спадщини П. Сокальського, яка зберігається в Російській національній бібліотеці (Санкт-Петербург). Знайдені та розшифровані матеріали дають можливість не лише більше дізнатися про діяльність П. Сокальського, а й

¹ Дві з них, зберігаються в архівному відділі НБУ ім. В. Вернадського: ф. 1, од. зб. 39446.

² Карышева Т. П. П. Сокальский. Жизнь и творчество / Т. Карышева. – М. : Сов. композитор, 1984. – 200 с.

доповнити новими подробицями огляд життєвого і творчого шляху російських митців, дослідити невідомі сторінки історії російсько-українських культурних взаємин.

Загалом архів П. Сокальського ще не описаний та не упорядкований. Зберігається архівна спадщина митця в Російській національній бібліотеці (Санкт-Петербург, далі – РНБ), Музеї музичної культури імені М. Глінки (Москва), Національній бібліотеці України імені В. Вернадського (Київ, далі – НБУВ ім. В. І. Вернадського). Ймовірно, якісь матеріали ще є в харківських, одеських та нью-йоркських архівах.

У фондах Національної бібліотеки України імені В. Вернадського знайдено 79 одиниць зберігання, зокрема 230 листів П. Сокальського та різних дописувачів йому. Серед них О. Даргомижський, М. Балакірєв, М. Лисенко, С. та Н. Старицькі, М. Бороздін, М. Вульф та багато інших. Окрім листів, у бібліотеці зберігається музичний архів композитора, у якому понад 300 одиниць нотного матеріалу, а також близько 120 літературних рукописів. Зазначимо ще й щоденники і матеріали, які готувались до друкування у пресі: нотатки, фельетони і статті; літературні твори та оперні лібрето; дослідження народної музики; матеріали з музичної психології, історії музики та мистецтв.

В архівному відділі Російської національної бібліотеки було знайдено 5 фондів, у яких зберігаються 29 листів Петра Петровича до російських діячів. Серед адресатів митця нотовидавець, редактор музичних журналів, композитор і альтист В. Бессель; прозаїк та публіцист Г. Данилевський; редактор провідних журналів та газет («Санкт-Петербургские ведомости», «Отечественные записки») А. Краєвський; знаний у той час музичний критик, теоретик і композитор О. Фамінцин, відомий як опонент поглядів «Могучої кучки». Майже всі листи-відповіді П. Сокальському, за винятком листів від О. Фамінцина, зберігаються в архівному відділі бібліотеки НБУВ ім. В. І. Вернадського.

П. Сокальський мав дуже нерозбірливий почерк. Його розшифрування ускладнюється ще й вживанням слів із закінченням на «ять», використанням «ея» замість «еє», фра-

зами французькою мовою, що було типовим явищем для культури XIX століття. До речі, П. Сокальський знав три іноземні мови – французьку, німецьку й англійську. До труднощів в опрацюванні матеріалу додамо ще й якість паперу. Майже два століття не пішли йому на користь, до того ж серед білого, синього та жовтого паперу іноді трапляється навіть напівпрозорий, що, звісно, ускладнювало розшифрування тексту.

Інформаційно насиченим є листування П. П. Сокальського з В. В. Бесселем останнього періоду життя українського митця (з 1883 по 1887 роки). Ідеться про п'ять листів, які зберігаються у фондах М. Ф. Фіндейзена в архівному відділі РНБ. На перший погляд, збереження епістолярію П. Сокальського у фондї М. Фіндейзена видається несподіваним, але, як виявилось, не випадковим. Адже цей відомий російський учений приділяв особливу увагу бібліографічним та історіографічним матеріалам музичної культури Росії. В архівному відділі НБУВ ім. В. І. Вернадського є листи також до В. В. Бесселя, датовані іншими роками, а саме: 1876–1879, 1884 та 1886, що дає змогу припустити більш тривалий час листування та спілкування цих митців.

Чим сьогодні для нас цікаве листування П. Сокальського з В. Бесселем? Чи, можливо, цей епістолярій і не варто було діставати з архівних полиць? Нехай листи скажуть самі за себе. З них дізнаємось про дуже важкий стан друкарської справи на півдні Малоросії, а фактично про його відсутність. За життя П. Сокальського було опубліковано 14 його творів, і майже всі у видавництві В. Бесселя. Основною темою, своєрідним лейтмотивом листування була остання завершена опера митця «Облога Дубна». Активну участь у спробах поставити оперу на великій театральній сцені взяв друг і однокурсник П. Сокальського по Петербурзькій консерваторії Микола Бороздін (про цей факт дізнаємося із листування цих митців, яке зберігається в архівному відділі НБУВ ім. В. І. Вернадського, ф. 1 од. зб. 38614–38619). Петро Петрович мріяв побачити свій твір на оперній сцені, однак йому цього не судилося. Саме в той час на сюжет

М. Гоголя оперу «Тарас Бульба» написав маловідомий російський композитор В. Кюнер, його твору і була надала перевагу художня рада Маріїнського театру. З цього приводу П. Сокальський написав В. Бесселю: «<...> Отделки много, работа немецкая <...> но в опере есть вещи поважнее: это творчество, изобретение, оживотворение характеров, правдивая характеристика эпохи, национальности (бытовой обстановки) и лиц <...> в опере Кюнера нет жизни и правды»¹.

Хоча оперне лібрето й було написано російською мовою, патріотично налаштований П. Сокальський розраховував на сприйняття свого твору українськими слухачами: «<...> Правду сказать, мой “Тарас Бульба” более написан для провинции, особенно для юга России, где он найдет более сочувствия, ибо проникнут народным характером и с любовью относится к быту и лицам Запорожья <...>»². Дізнаємося також про намір постановки опери театральними трупами П. Медведєва та М. Старицького: «Пользуясь случаем, вновь настойчивым образом повторяю свою просьбу ускорить печатание моей оперы. Я рассчитываю в декабре уже иметь готовый Clavierzug. Это помогло бы мне пробить постановку, если труппа Медведєва, в двух городах: Харькове и Одессе <...> я имею ещё возможность поставить один акт, именно второе действие, которое теперь набирается, но с начала на русском языке, труппою Старицького, теперь гостящей в Одессе. Он весьма желает поставить «На Запорожье», что подходит под его репертуар и опять остановка за Clavierzugom <...>»³. На жаль, поки ще не вдалося з'ясувати, чи відбулась постановка труппою М. Старицького, і чи мав композитор варіант лібрето українською мовою.

¹ Письмо П. Сокальського В. Бесселю от 12 мая 1883 г. – РНБ. – Ф. 816 : Архив Н. Ф. Финдейзена. – Оп. 3. – Ед. хр. 2329. – Л. 3.

² Письмо П. Сокальського В. Бесселю от 20 июля 1883 г. – Там само. – Од. зб. 2329. – Арк. 2.

³ Письмо П. Сокальського В. Бесселю от 13 декабря 1884 г. – Там само. – Од. зб. 2329. – Арк. 4.

З листування з В. Бесселем дізнаємося про активну громадську діяльність П. Сокальського. Наприклад, про участь митця у відкритті відділення Імператорського музичного товариства та музичної школи в Одесі: «<...> У нас в Одесі с лёгкой руки А. Рубинштейна появилось движение в пользу открытия отделения РМО. Об этом послано прошение в главную дирекцию. Главная цель – усилить музыкальную школу <...>»¹. Згадка про А. Рубінштейна та його активну допомогу в організації професійної музичної освіти в Одесі є дуже важливою. Зважаючи на це, можна припустити, що П. Сокальський і А. Рубінштейн співпрацювали, а їхні стосунки, вочевидь, склалися ще у 50-х роках у Санкт-Петербурзі. Одним із найяскравіших фактів, яким можна підтвердити спілкування діячів, є те, що П. Сокальський був серед перших студентів Санкт-Петербурзької консерваторії (навчався у класі М. Заремби).

Особлива увага у листуванні митців приділяється критико-публіцистичній діяльності П. Сокальського, враженням від надісланих нотовидавцем музичних творів (переважно російських композиторів): «<...> Благодарю Вас за последнее письмо от 23 января, за присылку сочинения Мусоргского “Ночь на Лысой горе” (партитуры), которую я получил на днях. Здесь в Одесском отделении РМО получено между прочим 4-х ручное переложение этой пьесы и на днях я смог разыграть ее в 4 руки: до той поры рассмотрев партитуру, и вижу, что это сочинение было весьма эффектным в оркестре... я буду настаивать, чтобы ее сыграли в нашем русском обществе, в одном из концертов <...>»². Іноді в листах трапляються й невеличкі рецензії, які згодом публікувалися в «Одесском вестнике».

Портрет музиканта крізь призму його епістолярної спадщини ще раз підтверджує універсалізм митця –

¹ Письмо П. Сокальського В. Бесселю от 20 декабря 1887 г. – РНБ. – Ф. 816 : Архив Н. Ф. Финдейзена. – Оп. 3. – Ед. хр. 2329. – Л. 4.

² Письмо П. Сокальського В. Бесселю от 23 января 1886 г. – Там само. – Од. зб. 2329. – Арк. 5.

П. Сокальський був активним громадським діячем, критиком, композитором із передовими поглядами, який у часи горезвісних Емського указу та Валуєвського циркуляру задумав оперу на український сюжет і планував створити варіант лібрето українською мовою. У листах композитора відтворено не тільки атмосферу другої третини ХІХ століття, вони дають змогу більш повно пізнати й оцінити творчість митця, а у листуванні П. Сокальського з В. Бесселем відкриваються нові факти з історії українського мистецтва.

Підсумовуючи, ще раз зазначимо, що найбільш цінною характеристикою особистості безумовно є його епістолярна спадщина. Саме ці унікальні документи дають змогу скласти правдиве уявлення про постать митця. Уперше процитовані у статті листи та листування майстра з В. Бесселем відкривають перед дослідниками нові цінні факти, події, ракурси. Зі сторінок цих листів постає особливий світ, у якому митці висловлюють свої справжні, щирі думки без втручання цензури. Тож завдяки цим епістолярним документам з'являється можливість розглянути творчу особистість П. Сокальського з нового погляду – не лише за історичними фактами, трактування яких завжди залежить від певних обставин та людського фактору, а й крізь призму ставлення до нього відомих постатей того часу, чим, своєю чергою, ще раз підкреслюється актуальність цієї особистості для українського мистецтва загалом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Борис Лятошинський. Епістолярна спадщина : у 2 т. – Т. 1. – Борис Лятошинський – Рейнгольд Глієр. Листи (1914–1956) / [упоряд. і автор вступ. ст. М. Копиця; головн. наук. консультант і хранитель архіву Б. Лятошинського – І. Царевич] – К. : Задруга, 2002. – 768 с.

2. Изваріна О. Микола Лисенко та Петро Сокальський (до інтерпретації гоголівських сюжетів в українській опері) / О. Изваріна // М. Лисенко та музичний світ. До 150-річчя від дня народження : тези міжнар. наук. конф. – К., 1992. – С. 24–26.

3. Изваріна О. М. М. Гоголь і українська опера (М. Лисенко та П. Сокальський) / О. М. Изваріна. – Донецьк : ДонДУЕТ ім. М. Туган-Барановського, 2003. – 216 с.

4. Історія української музики / [редкол. Т. П. Булат, О. С. Олійник, А. К. Терещенко] в 6 т. – Т. 2 : Друга половина ХІХ ст. – К. : Наук. думка, 1989. – 464 с.

5. Історія української радянської музики / [редкол. О. С. Зінкевич, І. Ф. Ляшенко, І. Б. Пясковський, О. Я. Шреєр-Ткаченко]. – К. : Муз. Україна, 1990. – 296 с.

6. Карышева Т. П. П. Сокальський. Жизнь и творчество / Т. Карышева. – М. : Сов. композитор, 1984. – 200 с.

7. Корній Л. Історія української музики : в 3 т. / Л. Корній. – Т. 3. – К. : Вид-во М. П. Коць, 2001. – 478 с.

8. Копиця М. Епістологія в лабіринтах музичної історії : монографія / До 100-річчя Національної музичної академії України. / М. Копиця. – К. : Автограф, 2008. – 528 с.

9. Кулик Р. П. Сокальський. Вибранні статті та рецензії / Р. Кулик. – К. : Муз. Україна, 1977. – 173 с.

10. Письмо П. Сокальського В. Бесселю от 12 мая 1883 г. – РНБ. – Ф. 816 : Архив Н. Ф. Финдейзена. – Оп. 3. – Ед. хр. 2329. – 4 л.

11. Письмо П. Сокальського В. Бесселю от 13 декабря 1884 г. – РНБ. – Ф. 816 : Архив Н. Ф. Финдейзена. – Оп. 3. – Ед. хр. 2329. – 6 л.

12. Письмо П. Сокальського В. Бесселю от 20 декабря 1887 г. – РНБ. – Ф. 816 : Архив Н. Ф. Финдейзена. – Оп. 3. – Ед. хр. 2329. – 6 л.

13. Письмо П. Сокальського В. Бесселю от 20 июля 1883 г. – РНБ. – Ф. 816 : Архив Н. Ф. Финдейзена. – Оп. 3. – Ед. хр. 2329. – 10 л.

14. Письмо П. Сокальського В. Бесселю от 23 января 1886 г. – РНБ. – Ф. 816 : Архив Н. Ф. Финдейзена. – Оп. 3. – Ед. хр. 2329. – 7 л.

Альона Жарик. У тіні історії (невідоме листування Петра Сокальського). Розглянуто невідоме листування українського митця XIX століття – П. Сокальського. Визначено головні ідеї епістолярних матеріалів, які не тільки доповнюють творчі портрети діячів, а й сприяють уведенню до наукового обігу нових фактів мистецького і суспільного життя, чим збагачуються уявлення про культурне тло епохи.

Ключові слова: листування, епістологія, архівні джерела.

Алёна Жарик. В тени истории (неизвестная переписка Петра Сокальского). Рассматриваются неизвестные архивные эпистолярные материалы украинского деятеля XIX века – П. Сокальского. Определяются главные идеи переписки, которые не только дополняют творческие портреты украинских и русских деятелей, но и способствуют введению в научный оборот новых фактов художественной и общественной жизни. обогащающих представление о культурном фоне эпохи.

Ключевые слова: переписка, эпистология, архивные источники.

Alyona Zharyk. In the Shadow of History (Petro Sokalsky' Unknown Correspondence). The article deals with unknown correspondence of P. Sokalsky, Ukrainian artist of the 19th century. The author identifies the main ideas of epistemic materials that complement the creative portraits of Ukrainian and Russian figures and also open up the new facts in Ukrainian art.

Key words: correspondence, epistemology, archive sources.